

**ЎЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ХАЛЫҚ БИЛИМЛЕНДИРИҮ
МИНИСТРЛИГИ**

**Эжинияз атындағы Нөкис
мәмлекетлик педагогикалық
институты**

**«БИОЛОГИЯЛЫҚ КӨП
ТҮРЛИЛИКТИ САҚЛАҮ,
ҚАЙТА ТИКЛЕҮ ХӘМ ҚОРҒАҮ
МӘСЕЛЕЛЕРИ»**

**атамасындағы Республикалық
илимий-теориялық конференция**

МАТЕРИАЛЛАРЫ

**«БИОЛОГИК ХИЛМА-ХИЛЛИКНИ
САҚЛАШ, ҚАЙТА ТИКЛАШ ВА
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ»**

**мавзусидаги Республика
илмий-назарий анжуман**

МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ

**Республиканской
научно-теоретической
конференции**

**«ВОПРОСЫ СОХРАНЕНИЯ,
ВОССТАНОВЛЕНИЯ И ОХРАНЫ
БИОЛОГИЧЕСКОГО РАЗНООБРАЗИЯ»**

НӨКИС - 2016

Суўғарылатуғын топырақларда жасап тиришилик кеширетуғын хэмме микроорганизмлердин искерлиги хэр түрли даўам етеди, яғный, олар хайўанат хэм өсимлик қалдықларын майдалаў менен, минерал затларды синтез қылыў қәбилетине ийе.

Нәтийжеде, өсимлик қалдықларын, мысалы, салы атызында қалған салы сабанын майдалап, оларды хэр түрли минерал бирикпелерге айландырыўда миннетсиз жұмыс искерлигин жүргизеди. Бул процесс, әлбетте, азоб шараятта жүз береді. Олар кислородсыз анаэроб шараятта жүдә толық болмаған ҳалда майдаланыўы мүмкин. Усы еки бағдар нәтийжесинде гумус пайда етиўши бактериялар раўажланыўы менен, оны пайда қылыўда ферментлерден пероксидаза, полифенолоксидазалардың искерлиги күшейип, гумусқа бай болған топырақ пайда болады [4, с.56-60].

Топырақ өнімдарлығын тоқтаўсыз түрде асырып, көбейтирип барыў хэм оны сақлаў хәзирги күнде айрықша проблема болып есапланады. Улыўма топырақ өнімдарлығын, оның тийкарын қурайтұғын гумус затларының микроорганизмлер қатнасыўында көбейиўи менен беккемленип барыўы ҳаққында көпшилик алымлар өзлериниң илимий хэм әмелий жұмысларында өнімдарлықты сақлаў хэм күшейтириў жолларын көрсетип берген. Бул усыныс етилген усылларды әмелде көрсетиў ушын ең алдын алмаслап егиў усылын, органикалық-минерал төгинлерди қолланыў, микробиологиялық процесслерди күшейттириў усыллары-өсимлик қалдықлары, жыйналған ҳалда компостларды қолланыў, биологиялық усыллар тийкарында топырақ өнімдарлығының тийкары есапланған гумус затларын беккемлеп асырып барыў проблемасы үстинде ис тәжирийбелер тийкарында алып барылған.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. Мишустин Е.Н. Микроорганизмы и продуктивность земледелия.- М.: 1972. – 43 с.
2. Саданов А.К. Биологическая активность почв под рисом в связи с оптимизацией их плодородия.: Дисс...д.б.н.-Ташкент.:1993. – С.42
3. Константинова Л.Г. Специфичность микрофлоры, ее ценозов и некоторые процессы в почвах рисовых полей Каракалпакии. В кн: Микробиологические процессы в почвах рисовых полей и их оптимизация.-Ташкент: ФАН, 1991. С. 4-30.
4. Отенова Ф., Гулдурсунбаева А. Экологическое изучение микробиологических процессов и повышение плодородия почв в Южном Приаралье. /Вестник ККОАНРУз. №1, 2016, С.56-60

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН ШАРАЯТЫНДА КӨКЛЕМЗАРЛАСТЫРЫЎДА ҚОЛЛАНЫЛАТУҒЫН АҒАШ ХӘМ ПУТА ӨСИМЛИКЛЕРИНИҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ҚӘСИЙЕТЛЕРИ

*Отенова Ф.Т., – б.и.к., доцент, Қошмағанбетова Ш. – магистрант,
Тәбийий хәм анық пәилерди оқытыў методикасы (биология)
Әжинияз атындағы НМПИ, Биология оқытыў методикасы кафедрасы*

Қарақалпақстан Республикасында интродукция етилген өсимликлер ишинде тоғай пайда етиўши, тоғай-мелиоративлик әҳмийеттеги, манзаралы-көклемзарластырыўшылық, отын ушын хәм тағы басқада пайдалы қәсийетлерге ийе өсимлик түрлери ушырасады.

Көклемзарластырыўдың тийкарын гүллер менен газонларды есапламағанда хэмме ўақытта ағаш хәм пута өсимликлери тутады. Жасыл ағашлардың хәр қыйлы түрлери хәм формаларының қурамы қанша дурыс хәм мақсетке муўапық таңланса оларда сонша қурылыстың тили менен үйлеседи хәм көклемзарластырыў жұмыслары да табыслы болады.

Көклемзарластырыўда қолланылатуғын ағаш хәм пута өсимликлери өзиниң биологиялық қәсийетлери бойынша көклемзарластырылатуғын районның климатлық, сондай-ақ топырақ жағдайларына сәйкес келиўи тийис. Ағаш хәм пута өсимликлери климат, топырақ хәм экологиялық жағдайларға бирқыйлы болып келе бермейди. Ағаш-пута түрлери жақтылықты сүйиўши хәм саяға шыдамлы, жыллылықты сүйиўши хәм

суўыққа шыдамлы, ығаллылықты сүйиўши хэм қурғақшылыққа шыдамлы, ыссылықты сүйиўши хэм ыссылыққа шыдамсыз, дузға шыдамлы хэм дузға шыдамсыз, тағы басқа болып келеди.

Тәжирийбелердиң көрсеткениндей ағашлардың раўажланыўын хэм олардың жасаў мүдетлерин узайтыўға қолайлы жағдайлар жасаў ушын оларға төмендеги тәрбиялаў илажларын әмелге асырыў керек: декоративлик путалардан қорғаў тоғайшаларын (подлесок) жасаў, топырақты, әсиресе бағананың түбиндеги топырақты системалы түрде босатыў, органикалық хэм минерал төгинлерди бериў, артықша ызғарлықты жок етиў, самалға шыдамлылығын есапқа алып ағаш түрлерин дурыс орналастырыў, зыянланғанларын емлеў жумысларын жүргизиў хэм тағы басқалар. Усындай жағдайда ғана турақлы, узак жасайтуғын, жоқары көркем көклемзарластырылған қурылысты жасаўымыз мүмкин.

Егилген ағашлардың көбирек пайда келтириўин тәмийинлеў ушын биринши гезекте республикамыздың климат хэм топырақ шараятында көп сынап көрилген хэм көп ўақытлардан бери егилип киятырған үй хэм шығыр тал, ақ хэм көк тереклер, гүжим, торанғыл, жийде, тут, ясень, клён, айлант, каталпа, гледичие сыяқлы ағашларды көплеп егиў керек. Бул айтылған ағашлар бийик хэм шақалы келип, бириншиден саялы, екиншиден көшелер менен жол бойларына көрик берип, оларды безейди. Манзаралы бийик ағашлар менен бир қатарда көше бойларына, скверлерге, парклерге, қыябанларға хәр түрли форма бериўге болатуғын бирючина (*ligustrum*), долана, жимолост, шиповник, дереза, аделия х.т.б.усаған пута өсимликлерин ексек аўыл хэм қалаларымыз және де гөззал хэм сулыў түрге енетуғыны сөзсиз. Сондай-ақ көп жыллық роза, гибискуларды отырғызыў максетке муўапық болар еди. Бул аўыл хэм қалаларды хәр түрли жасыл фонға бөлейди, және жасыл ағашларға кеўилли, сүйкимли хэм әжайып түр береді.

Мүмкиншилиги болғанша көклемзарластырыўда интродукция етилген ағашлар менен бирге жергиликли ағашлардың түрлерин көплеп егиўимиз керек.

Үлкемиздиң өсимликлерин изертлеген белгили илимпазлар Ф.Н.Русанов, С.А.Никитин, В.Р.Дробов, А.У.Усманов хэм басқалар көклемзарластырыў ислерине интродукция етилген ағаш-путалар менен бирге жергиликли түрлерден тораңғылды, жийдени, жыңғылды, талларды көплеп егиўге болады.

Хәзирги ўақытта Қарақалпақстанда Республиканың кубласында жайласқан Бадай тоғай мәмлекетлик биорезерваты ислеп тур. Қараөзек районы территориясында Нурымтүбек буйыртпаханасы бар. 1959-жылы Нөкис қаласында Өзбекистан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлиминиң ботаника бағы шөлкемлестирилген. Усындай бағ Елликкала районында да дүзилди. Бул мекемелердиң тийкарғы ўазыйпалары Қарақалпақстан территориясының өсимликлер менен хайўанлар дүньясын хәр тәреплеме изертлеў хэм сақлап қалыў болып табылады.

Хәзирги ўақытлары тоғайлардың майданы Әмиўдәрьяда суў режиминиң өзгериўине хэм адамлардың тәсиринде кескин азайды. Сонлықтан тоғайлардың суўды тәртипке салыўшылық, санитариялық-гигиеналық, мелиорациялық, отын хэм қурылыс материаллық т.б. хызметлерди атқаратуғын әхмийетин есапқа алып, Әмиўдәрьяның бойларында тар полосада сақланып қалған тораңғылларды, жийделерди, талларды сақлап қалыў талап етиледі.

Қарақалпақстанның тәбийий флорасынан дәслепки интродукцияны төменги сийрек ушырасатуғын хэм реликт түрлер өтти. Королков доланасы (боярышник Королкова), елек жүзгин (қандим ситниковый), түкли аяқлы жүзгин (қандим шерцистоногий), ешки тал (Вилгелмс талы), ўй тал (жүнгар талы), қумшийе (мягкоплодник), узын солкымлы қоянсүйек (песчаная акация длиннокистевая), конолли қоянсүйеги (песчаная акация Конолли), май розасы (роза майская) хэм басқалар.

Жасыл зоналарды кеңейтиў, тоғай полосаларын дүзиў, шөлистанлықларды бағы бостанлыққа айлантырыў бизиң республикамыздың ыссы хэм қурғақ климат, шорлы топырақ шараятында коршап турған орталықты жақсылаўдың исенимли жолларының

биринен болып табылады. Себеби егилген жасыл өсімликлер үлкемиздің табиғат келбетін өзгертеди, адамлардың жұмыс ислеуі хәм дем алыуы үшін қолайлы жағдайлар дүзеди.

Әдебиетлар:

1. Кабулов С.К. Приспособление растений к дефициту влаги. Изд. «ФАН», Ташкент, 1981
2. Отенов Т.О., Гроховатский И.А., Отенова Ф.Т. Вопросы озеленения территории Каракалпакстана. Материалы научно-практической конференции «Рациональное использование природных ресурсов Южного Приаралья», КГУ, Нукус, 2012

ПРОБЛЕМЫ ВЫРАЩИВАНИЯ ОЗИМОЙ ПШЕНИЦЫ В КАРАКАЛПАКСТАНЕ

*Реимов Н.Б.-к.с/х.н., Кдырбаева Г.У.,-ассистент
Нукусский филиал ТашГАУ. г.Нукус
reimov-62@mail.uz*

Республика Каракалпакстан является самой северной зоной хлопкосеяния мира, естественно лимитирован вегетационный период, маловодья, засоленность земель и другие экстремальные условия отрицательно сказываются на подъем урожайности всех сельскохозяйственных культур. Климат резко континентальный, зима суровая, бесснежная, длится до четырех месяцев. Особенность резко континентального климата заключается еще и в том, что по характеру распределения и интенсивности проявления метеорологических факторов по годам и в течение вегетационного периода, наблюдается значительная нестабильность, это особенно остро ощущается в настоящее время в связи с усыханием Аральского моря. В целом - эта область является зоной недостаточного увлажнения. Осадков в большинстве лет не хватает для нормального роста и развития растений. выпадают они неравномерно. Зима в большинстве случаев малоснежные, даже бывают годы бесснежные. Самые сильные морозы достигают -35 -38 градусов. Максимальные температуры воздуха летних месяцев в отдельные годы достигают +40+45 градусов. Нередкие явления летом, особенно в период налива зерна, сухие жаркие ветры, иссушающие почву, понижающие относительную влажность воздуха до 15-20%.

Ряд исследований, проведенные Н.Б. Реимовым и других исследователей показывают, что уменьшить или уничтожить вред, наносимый неблагоприятными факторами среды, можно путем организации целенаправленной работы, зависит от технологии возделывания, т.е. подбора сортов, а также дальнейшим совершенствованием приемов возделывания, как научно-обоснованный выбор сорта или гибрида, их сроков посева, системы удобрений, севооборота и т.д. При правильно выбранном сорте, сроке посева, можно «уйти» от засухи, холода, засоленности и от вредителей. Таким образом, комплексное испытание различных сортов в таких условиях позволяет выявить экологически пластичные формы.

Формирование урожая озимой пшеницы происходит в определенных почвенных и погодно – климатических условиях. Учитывая, что климатические особенности зон в значительной мере определяют характер технологии возделывания культур, уровень урожайности и эффективности удобрений и что каждая природная зона характеризуется соответствующим ей типом почвы и погодными условиями. Для решение поставленного вопроса мы проводили селекционно-семеноводческие работы и сравнительные испытания ряда испытания различных сорта образцов озимой пшеницы из России, Пакистана, Республики Молдова, Турции, США и из местных селекции Узбекистана. После коллекционного, родительских питомников и других ступеней, предварительного сортаиспытания первого и второго для испытания нам осталось 9 сортов озимой пшеницы. Оценки вели по многим признакам. Особое внимание обращали на урожайность, скороспелость, зимостойкость, полегаемость и другие ценные показатели.

2 СЕКЦИЯ
БИОСФЕРАДА ТӘБИЙИЙ РЕСУРСЛАРДАН АҚЫЛҒА МУЎАПЫҚ
ПАЙДАЛАНЫЎ

Абдираманов Ж.Б., Отенов Н. Қарақалпақстан Республикасында экотуризмнің раўажланыўында төменги эмиўдәрья биосфера резерватының орны.....	67
Абсатгаров Н.А. Биохимическая активность индикаторных видов микроорганизмов в различных почвах Республики Каракалпакстан.....	69
Алламуратов Б., Алламурадова Г.Б. «Хорезм балық» жуўапкершилиги шекленген жәмийети балықларының апиосомоз кеселлиги менен кеселлениўи бойынша қысқаша мағлыўмат.....	71
Алламуратов Б., Алламурадова Г.Б. «Хорезм балық» жуўапкершилиги шекленген жәмийети балықларының ботриоцефалез кеселлиги менен кеселлениўи бойынша қысқаша мағлыўмат.....	72
Алламуратов Б., Тулепова Г., Алламурадова З. Влияния химического состава воды на зараженность рыб паразитическими простейшими в дельте Амударьи.....	73
Атаназаров К.М. Оценка загрязненности природных вод по гидробиологическим показателям.....	74
Балтабаева В., Балтабаев М., Жәнызақова Б. Қыярдың тамыр системасының өзгешеликleri.....	76
Бахиева Л.А., Кутлымуратова Г.А., Ешжанов К. Применение микробиологических методов исследования для определения хода деструкции органического вещества в водоемах.....	77
Бектурсынов А.Б., Садыков Д.С. Тәбийий ресурслардан пайдаланыўды экологияластырыў мәселелери.....	79
Бердимуратова А., Алимбетов Ю., Камалова Х.С. К вопросу о проблемах организации санитарно-эпидемиологического надзора в Республике Каракалпакстан.....	80
Gairova R., To'rayev V., Alimbayev V. Insoniyatning ekologiyaga yetkazayotgan talofatlari.....	82
Eshjanov K.J. Xlorelladan paxta yetishtirishda foydalanish imkoniyatlari.....	83
Eshjanov K.J. Jiyda o'simligining qishloq xojaligida ahamiyati.....	84
Жиенбаев Б.Ж. Адаптивно-компенсаторные механизмы приспособления крупного рогатого скота к высоким и низким температурам среды.....	86
Жиенбаев Б.Ж., Жолдасова У.Б., Сейтмусаева З.А. Ири шақлы малларда сүт өнимин көбейтиўдиң зоотехникалық хәм физиологиялық тийкарлары.....	88
Жиенбаев Б.Ж., Сейтмусаева З.А., Жолдасова У.Б. Шарўа малларын азықландырыў, күтимин жақсылаў хәм өнимин арттырыўдың айырым мәселелери.....	90
Ибрагимов М.Ю., Мадримова Д., Абдиганпаров А. Қарақалпақстан Республикасында мийўе, баў-бақша хәм картошканылықты раўажландырыўдың актуал мәселелери.....	91
Ибрагимов М.Ю., Хожасов А., Нурхожаева А., Төрешиязова С. Картошканинг биологик хусусиятлари.....	93
Qosnazarov Q.Q., Qosimbetov P.G., Durdibaeva R.K. Soya ósimliginiń biologiyalıq rawajlanıwında ekologiyalıq sharayattıń ornı.....	94
Қосназаров Қ.А., Хожамуратова Р.Т., Қосназаров Қ.Қ. Қарақалпақстанда африка тарысын өсириў мәселеси.....	96
Косназаров К. А. Суданская трава (sorghum sudanense pers) в условиях Республики Каракалпакстана.....	97
Qosimbetov P.G., Allamberganova K.R., Matekeeva A.P. Selderey ósimliginen membranaaktiv peptidlerdi ajratıp alıw.....	99
Кудайбергенова У.К., Алимбетов Д. Окружающая среда и здоровье населения	101

Кудиярова А.Д., Алламбергенова Ф.Р., Косымбетов П.Г. Тәбийий микроэлементлер комплекслериниң дүзилисин үйрениў.....	103
Курбаниязов А.К., Мухитдинова С.З., Полатулы С. Экспедиционные исследования в северной части Аральского моря за 2015 г.....	105
Мираметова Н.П. Оптимизация адаптивных реакций организма в условиях Южного Приаралья.....	107
Мираметова Н.П. Фиологическая характеристика особенностей адаптивных реакций организма детей и подростков в Южном Приаралье	109
Мираметова Н.П. Экологические аспекты адаптогенных факторов у населения Южного Приаралья.....	111
Нурланов А.С., Кузиев Ф.Ф. Кубла арал регионинда тәбият хәм жәмийет қатнасықларының ақыбетлери.....	112
Nurullaeva N.C., Naydarov X.K. Lycium barbarum l. ning ba'zi biologik xususiyatlari	113
Есбоғанов Р., Осербаева Т. Мош навларини экиш меъерининг барг юзаси шаклланишига таъсири.....	114
Осербаева Т., Есбоғанов Р. Сояның фотосинтетикалық искерлигине егиў мүддетлериниң тәсири.....	115
Отенова Ф., Гулдурсунбаева А. Салы егилген ҳәр түрли топырақ шараятындағы микробиологиялық қәсийетлер.....	116
Отенова Ф.Т., Қошмағанбетова Ш. Қарақалпақстан шараятында көклемзарластырыўда қолланылатуғын ағаш хәм пұта осимликлериниң биологиялық қәсийетлери.....	118
Реимов Н.Б., Кдырбаева Г.У. Проблемы выращивания озимой пшеницы в Каракалпақстане.....	119
Реимов Н.Б., Утепбергенова В.М. Эффективное использование земли и правильный подбор сортов пшеницы в Каракалпақстане.....	121
Сапарбаев Ж., Алимбетов Д. Мускуслы үйректің (cairina moschata) өзгешеликleri, өнімдарлығы хәм оны өршитиў усуллары	123
Сапарбаев Ж., Алимбетов Д. Ешкилер (сарга сарга higeus) хәм оларды өршитиў мәселелери.....	125
Сапарниязов И. А. Зараркунандаларға биологик қурауишнинг аҳамияти.....	126
Сафаров А.К., Курбаниязова Г.Т. Қарақалпақистон республикаси шароитида топинамбур навларини ўрганиш.....	127
Таумуратова Г.Н. Экология и распространенность сахарного диабета i типа среди детей и подростков Южного Приаралья.....	129
Temirbekov O. Adiraspanдағи alkaloidlardin' jaylasıwı hám olardıń dinamikası.....	130
Temirbekov O. Gerontologiyada payda bolğan ulıwma biologiyalıq koncepciyalar.....	131
Тилеумуратова.Б.А, Тажетдинов Н.Д. Ареал распространения лекарственных растений в Республике Каракалпақстан.....	132
Тилеумуратова.Б.А, Тажетдинов Н.Д. Ценокомплекс некоторых видов лекарственных растений в каракалпақстане.....	135
Төрениязова В.С. Суўды кем талап етиўши салы түрлерин егиў мәселелери.....	137
Турениязова В., Алимбетов Д. Шөлигарчилик муаммолари ва ечимин урганиш усули.....	138
To'rayev B. Qoraqalpog'iston respublikasida turizmnı rivojlantirish yo'llari.....	140
Utepbergenov A.R. Brakon parazitiniń bioekologiyalıq rawapanıw özgeshelikleri hám biologiyalıq paydalılıǵı.....	141
Утепбергенов А.Р., Төрениязов Т.Е. Мийўе бағларында тийкаргы зыянкеслер хәм оларға қарсы биологиялық усулды қолдануў.....	142
Xalmuratov P. Тоғай ekosistemaların saqlaw.....	143
Халмуратов П. Қарақалпақстанның дәрилик осимликлерин ақылға сай пайдалануў хәм қорғаудың хуқықый тийкарлары.....	144
Чембарисов Э.И. Лесник Т.Ю. Рахимова М.Н. Епичинов К. Экологические проблемы Южного Приаралья и пути их решения.....	145